

УДК 811.161.2'373.611

О. Л. Білка

БАГАТОКОМПОНЕНТНІ БІОЛОГІЧНІ ТЕРМІНИ ВТОРИННОЇ НОМІНАЦІЇ

Білка О. Л. Багатокомпонентні біологічні терміни вторинної номінації.

У статті розглянуто багатокомпонентні біологічні терміни вторинної номінації. У межах трикомпонентних біологічних термінів виокремлено чотири структурно-семантичні типи: «прикметник + прикметник + іменник», «прикметник + іменник + прикметник», «іменник + прикметник + іменник», «прикметник + іменник + іменник». З'ясовано, що чотиричленні біологічні терміносполучення з-поміж багатокомпонентних термінів становлять меншість.

Ключові слова: вторинна номінація, аналітичний термін, компонент із переносним значенням, компонент із прямим значенням.

Белка Е. Л. Многокомпонентные биологические термины вторичной номинации.

В статье рассмотрены многокомпонентные биологические термины вторичной номинации. Среди трехкомпонентных биологических терминов выделены четыре структурно-семантические типы: «прилагательное + прилагательное + существительное», «прилагательное + существительное + прилагательное», «существительное + прилагательное + существительное», «прилагательное + существительное + существительное». Выяснено, что четырехчленные биологические словосочетания среди многокомпонентных терминов составляют меньшинство.

Ключевые слова: вторичная номинация, аналитический термин, компонент с переносным значением, компонент с прямым значением

Bilka O. L. Multicomponent biological terms of secondary nomination.

The article deals with multi-biological terms secondary category. Within threecomponental biological terms specifically mentioned four structural and semantic types: «adjective + adjective + noun», «adjective + noun + adjective», «noun + adjective + noun», «adjective + noun + noun». It was found that biological chotyrychlenni terminospoluchennya among multi-terms are a minority.

Key words: secondary nomination, analytical terms, a component of figuratively, a component of direct value.

У розвитку галузевих термінологій дослідники виокремлюють дві протилежні тенденції. Суть першої полягає в прагненні до стислості, економії мовних засобів, що зумовлює утворення термінів-слів і термінів-скорочень. Друга тенденція виявляється в семантичній регулярності, тобто у відображенні в структурі терміна родо-видових та інших відношень, унаслідок чого виникають терміни-складні слова і терміни-словосполучення [2, с. 94].

У складі аналітичних біологічних термінів української мови функціонують три- і чотирикомпонентні терміносполучення, один із складників яких має переносне значення. Це засвідчує всепроникність вторинної номінації, оскільки, ставши одним із способів термінотворення, вона проникає в усі структурні види спеціальних назв, зокрема в багатокомпонентні [1, с. 18]. Важливо зазначити, що позиція метафоричного та метонімічного складника в таких словосполученнях може бути різною: метафорою чи метонімією виражають як домінантний, так і поширювальний компонент терміносполучення.

Специфіку лексико-семантичного наповнення тричленних аналітичних біологічних терміносполучень української мови становить те, що їх сформували три частиномовні компоненти – іменник і два прикметники та прикметник і два іменники. З-поміж них виокремлюємо чотири типи. Перший тип репрезентовано структурою «прикметник + прикметник + іменник». Характерною особливістю цього типу трикомпонентних терміносполучень є те, що в ньому семантичне перенесення зазнав перший атрибутивний компонент. Тому творення термінів цього типу відбувається за однією термінотвірною моделлю.

ТМ-1: «компонент із переносним значенням + компонент із прямим значенням + компонент із прямим значенням». Пор.: *ієрогліфовий африканський пітон, вуальний сріблястий кріль, левовий золотистий тамарин, тигровий далекосхідний вуж, коробчаста каролінська черепаха, чубата африканська зозуля* та ін. Так, термін **ієрогліфовий африканський пітон** – це «велика неотруйна змія родини удавових, що має складний, схожий на ієрогліфи, малюнок на тілі». Загальновживане значення компонента з переносним значенням **ієрогліфовий**: «той, що стосується ієрогліфа – фігурного знака в системі ідеографічного письма, що позначає поняття, склад або звук мови». Перший компонент із прямим значенням **африканський** вказує на місце поширення плазуна, другий **пітон** – на велику неотруйну змію. У значенні біологічного терміна виокремлюємо семи: «змія», «що має складний, схожий на ієрогліфи, малюнок на тілі». У значенні компонента з переносним значенням переважає сема «фігурний знак». Семантичне перенесення відбулося за зовнішньою подібністю в напрямку: фігурний знак → плазун.

Другий тип тричленних аналітичних біологічних терміносполучень утворюють структури «прикметник + іменник + прикметник» за однією термінотвірною моделлю.

ТМ-1: «компонент із переносним значенням + компонент із переносним значенням + компонент із прямим значенням». Напр.: *курячі очки польові, вовче тіло болотне, павине око нічне* тощо. Термін **курячі очки польові** має дефініцію: «однорічна трав'яниста рослина з чорними крапками на листках, що нагадують очі курки». Загальновживане значення першого компонента з переносним значенням **курячі (курячий)**: «той, що належить курці – свійській птиці, яку розводять на м'ясо і для одержання яєць». Загальновживане значення другого компонента з переносним значенням **очки** (зменш.-пестл. до **очі**): «орган зору в людини, всіх хребетних та деяких безхребетних тварин». Компонент із прямим значенням **польовий** вказує на місце зростання рослини. Ономасіологічною базою перенесення назви стало значення обох компонентів із переносним значенням, у яких переважають семи: «свійська птиця» та «орган зору». У значенні біологічного терміна домінують семи: «рослина» «з чорними крапками на листках», «що схожі на очі курки». Перенесення відбулося за зовнішньою подібністю в напрямку: орган зору свійської птиці → рослина.

Третій тип тричленних аналітичних біологічних терміносполук формують структури «іменник + прикметник + іменник» за однією термінотвірною моделлю.

ТМ-1: «компонент із прямим значенням + компонент із переносним значенням + компонент із переносним значенням». Напр.: *адіант венерин волос, бігнія котячі кігті, бражник мертва голова, дерево гарматних ядер, птілій страусове перо, дивина ведмеже вухо* та ін. Так, термін **дерево гарматних ядер** позначає: «азійське дерево з ідеально круглими плодами, що дійсно нагадують гарматні ядра». Загальновживане значення першого компонента з переносним значенням **гарматних (гарматний)**: «той, що стосується гармати – артилерійської довгоствольної вогнепальної зброї з похилою траєкторією, призначеної для ураження живої сили і бойової техніки противника, руйнування оборонних споруд». Загальновживане значення другого компонента з переносним значенням **ядер (ядро)**: «кулястий суцільний снаряд ударної дії у гладкоствольній артилерії». Компонент із прямим значенням **дерево** називає багаторічну рослину з твердим стовбуром і гіллям, що утворює крону. Ономасіологічною базою номінації біологічного поняття стало значення обох компонентів із переносним значенням, у яких домінують семи: «артилерійська зброя» та «кулястий снаряд». У значенні біологічного терміна наявні семи: «дерево», «плоди якого схожі на гарматні ядра». Перенесення відбулося за зовнішньою подібністю в напрямку: військова зброя → рослина.

Четвертий тип тричленних аналітичних терміносполучень формують структури «прикметник + іменник + іменник» за однією термінотвірною моделлю.

ТМ-1: «компонент із прямим значенням + компонент із прямим значенням + компонент із переносним значенням». У межах цього типу функціонує обмежена кількість термінів: *золотиста рибка комета*, *золота рибка телескоп* тощо. Термін **золотиста рибка комета** має дефініцію: «прісноводна риба родини корокових золотистого забарвлення, що має довгасте тіло, схоже на комету». Загальновживане значення компонента з переносним значенням **комета**: «небесне тіло, що має яскраве ядро й туманну оболонку, від якої тягнеться довга смуга світла, що нагадує хвіст». Перший компонент із прямим значенням *золотиста* означає колір, схожий на золото, другий **рибка** позначає водяну хребетну тварину з непостійною темпертурою тіла, яка дихає жабрами і має плавці та шкіру, звичайно вкриту лускою. Ономасіологічною базою для виникнення біологічного терміна стало значення компонента з переносним значенням, у семантичній структурі якого наявна сема «небесне тіло». Біологічний термін складається із сем: «риба» «золотистого забарвлення», «схожа на комету». Перенесення відбулося за зовнішньою подібністю в напрямку: небесне тіло → риба.

Частота вживання чотирикомпонентних словосполучень дуже низька. Серед них виокремлюємо два типи термінів. Перший тип чотирикомпонентних аналітичних терміносполук вторинної номінації в біологічній термінології представлений структурою «прикметник + іменник + прикметник + іменник». Аналітичні терміни цього типу утворюються за однією термінотвірною моделлю.

ТМ-1: «компонент із прямим значенням + компонент із прямим значенням + компонент із прямим значенням + компонент із переносним значенням». За цією моделлю утворилися біологічні терміни на взірць **золотиста рибка червона шапочка**: «прісноводна риба родини корокових золотистого забарвлення із червоною плямою на голові, що схожа на маленьку шапку». Загальновживане значення компонента з переносним значенням **шапочка** (зменш.-пестл. до **шапка**): «головний убір». Компонент із прямим значенням *золотиста* означає колір золота, другий **рибка** позначає водяну хребетну тварину з непостійною темпертурою тіла, яка дихає жабрами і має плавці та шкіру, звичайно вкриту лускою, третій **червона** – колір крові. Ономасіологічною базою для виникнення терміна стало значення компонента з переносним значенням, у семантичній структурі якого наявна сема «головний убір». Значення біологічного терміна складається із сем: «риба» «золотистого забарвлення» «із червоною плямою на голові», «що схожа на шапку». Перенесення відбулося за зовнішньою подібністю в напрямку: головний убір → риба.

Другий тип репрезентовано структурою «іменник + прикметник + прикметник + іменник». Терміни у межах цього типу утворилися за двома термінотвірними моделями.

ТМ-1: «компонент із прямим значенням + компонент із прямим значенням + компонент із переносним значенням». Пор.: *редька китайська червоне серце, перець гіркий китайська квітка* тощо. Так, біологічний термін **редька китайська червоне серце** має дефініцію: «*китайський сорт редьки з унікальними плодами: зеленекуватобілі зовні і яскраво-червоні всередині, які схожі на серце*». Загальновживане значення компонента з переносним значенням **серце**: «*центральный орган кровеносной системы у вигляді м'язового мішка, ритмічні скорочення якого забезпечують кровообіг*». Компонент із прямим значенням **редька** вказує на дворічну овочеву рослину родини хрестоцвітих, другий **китайська** означає різновид її сорту, третій **червоне** – колір крові. Ономасіологічною базою для виникнення терміна стало значення компонента з переносним значенням, у якому домінує сема «орган кровеносної системи». У біологічному терміні переважають семи: «сорт редьки», «плоди якого нагадують серце». Перенесення відбулося за зовнішньою подібністю в напрямку: орган кровеносної системи → рослина.

ТМ-2: «компонент із прямим значенням + компонент із прямим значенням + компонент із переносним значенням + компонент із переносним значенням». Ця модель представлена біологічним терміном **редька китайська вогниста куля**, що має дефініцію: «*китайський сорт редьки з насиченими рожевими плодами, схожими на кулю*». Загальновживане значення першого компонента з переносним значенням **вогниста (вогнистий)**: «*кольором подібний до вогню*». Загальновживане значення другого компонента з переносним значенням **куля**: «*геометричне тіло, утворене обертанням кола навколо свого діаметра*». Компонент із прямим значенням **редька** позначає дворічну овочеву рослину родини хрестоцвітих, другий **китайська** – різновид її сорту. Ономасіологічною базою для виникнення терміна стало значення обох компонентів із переносним значенням, у якому домінують семи: «геометрична фігура», «кольором подібна до вогню». У компонентній структурі значення біологічного терміна зафіксовані семи: «сорт редьки», «плоди якого схожі на кулю». Перенесення відбулося за зовнішньою подібністю в напрямку: геометрична фігура, кольором подібна до вогню → рослина.

Отже, з-поміж багатокомпонентних терміносполучень вторинної номінації в біологічній термінології кількісно переважають тричленні з одним або двома метафоризованими компонентами. Чотирикомпонентні аналітичні терміносполучення становлять меншість і є непродуктивними.

Література

1. Винник О. П. Метафоричні процеси у формуванні української економічної лексики : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» О. П. Винник. – Харків, 2007. – 20 с.
2. Козак Л. В. Українська електротехнічна термінологія (словотвірний аспект) : дисертація на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» Людмила Володимирівна Козак. – Дніпропетровськ, 2000. – 171 с.